

บทที่ 7

คุณค่าของชาดก

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้อธิบายคุณค่าของชาดกทางด้านคำสอนได้
2. เพื่อให้อธิบายคุณค่าของชาดกทางด้านสังคมได้
3. เพื่อให้อธิบายคุณค่าของชาดกทางด้านวรรณคดีและบ่อเกิดวรรณคดีได้
4. เพื่อให้อธิบายคุณค่าของชาดกทางด้านเป็นบ่อเกิดหนังสือนิทานสุภาษิต และนิทานคติธรรมได้
5. เพื่อให้อธิบายคุณค่าของชาดกทางด้านความเชื่อได้
6. เพื่อให้อธิบายคุณค่าของชาดกทางด้านสุภาษิตได้
7. เพื่อให้สามารถชี้แจงหรืออธิบายคุณค่าของชาดกทางด้านการสอนได้
8. เพื่อให้เล่าหรือบอกคุณค่าของชาดกทางด้านประวัติของพระพุทธเจ้า และพระสาวกได้
9. เพื่อให้บอกหรืออธิบายคุณค่าของชาดกทางด้านภาษาได้
10. เพื่อให้บอกหรืออธิบายคุณค่าของชาดกทางด้านอื่น ๆ ได้

คุณค่าของชาดก

เมื่อได้ศึกษาและเรียนรู้ชาดกมาแล้วตั้งแต่บทที่ 1—6 นักศึกษาย่อมมีความรู้พอที่จะอธิบายและสรุปเรื่องราวของชาดกในบทนั้น ๆ ได้พอสมควร ในบทที่ 7 คือบทสุดท้ายนี้ ว่าด้วยคุณค่าของชาดก เพื่อที่จะให้นักศึกษารู้ว่า นิทานชาดกมีคุณค่าอะไรบ้าง คุณค่าของนิทานชาดกพอจะแบ่งได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

1. คุณค่าทางด้านคำสอน
2. คุณค่าทางด้านสังคม
3. คุณค่าทางด้านวรรณคดีและป่อเกิดวรรณคดี
4. คุณค่าทางด้านเป็นป่อเกิดหนังสือนิทานสุภาษิตและนิทานคติธรรม
5. คุณค่าทางด้านความเชื่อ
6. คุณค่าทางด้านสุภาษิต
7. คุณค่าทางการสอน
8. คุณค่าทางด้านประวัติของพระพุทธเจ้าและพระสาวก
9. คุณค่าทางด้านภาษา
10. คุณค่าทางด้านอื่น ๆ

จะขออธิบายคุณค่าแต่ละข้อโดยสังเขป

1. คุณค่าทางด้านคำสอน

คำสอนของพระพุทธเจ้าในชาดกมีมากมาย ถ้าจะประมวลแล้ว ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วนคือ

1. คำสอนที่เป็นสังขธรรม
2. คำสอนที่เป็นจริยธรรม

1. คำสอนที่เป็นสังขธรรม

คำสอนที่เป็นสังขธรรม หมายถึงคำสอนที่จริงโดยธรรมชาติ กล่าวคือ คำสอนประเภทนี้มีอยู่แล้วในโลกไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดก็ตาม คำสอนประเภทนี้ในนิทานชาดกมีความสัมพันธ์กับตัวละครในเรื่องนั้น ๆ ขอยกตัวอย่างคำสอนสังขธรรมในชาดก ดังนี้

1.1 ธรรมะ ธรรมะในเรื่องนันทิยมิคชาตก (385) กล่าวไว้ดังนี้

ทาน์ สีล ปริจาค์	อาชชว มททว ตป
อกุโธ อวิหิ สญจ	ชนฺติ จ อวิโรธน
อิจฺเจเต กุสเส ธมฺเม	ฐิตึเต ปสฺสาหิ อตฺตนิ
ตโต เต ชายเต ปิตี	โสมนสฺสญจนปฺปก

แปลว่า ขอพระองค์จงทรงตรวจดูกุศลธรรมเหล่านี้คือ ทาน สีล การบริจาค ความซื่อตรง ความอดทน ความไม่ประพฤติผิดจากคลองธรรมซึ่งตั้งอยู่แล้วด้วยดีในพระองค์แต่นั้น ความปิติและโสมนัส ก็จักเกิดแก่พระองค์ไม่น้อย

ในเรื่องธัมมัทธชชาตก ในฉกกนิบาต กล่าวถึงเรื่องธรรมะไว้ ดังนี้

ธมฺมํ จรต ญฺาตโย	ธมฺมํ จรต ภาทํ โว
ธมฺมจาริ สฺขํ เสติ	อสมิ โลกึ ปรมฺหิ จ

แปลว่า ท่านทั้งหลายผู้เป็นญาติ จงประพฤติธรรมสม่ำเสมอเถิด ความเจริญจักมีแก่ท่านทั้งหลาย ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ในเรื่องวานรินทชาตก (57) กล่าวถึงธรรมะไว้ ดังนี้

ยสฺเสเต จตฺโร ธมฺมา	วานรินฺท ยถา ตว
สจฺจํ ธมฺโม ธิติ จาโค	ทิกฺกฐํ โส อตีวตฺตติ

แปลว่า พานรินท์ ธรรมะ 4 ประการคือ สัจจะ ธรรมะ ธิติ จาคะ มีแก่บุคคลใดเหมือนแก่ท่าน บุคคลนั้น ย่อมพ้นจากศัตรูไปได้

ในเรื่องกาฬพาทชาตก (329) กล่าวถึงธรรมะ ไว้ดังนี้

ลาโภ อลาโภ อยโส ยโส จ
นินฺทา ปสฺสา จ สฺขํ ทุกฺขญจ
เอเต อนิจฺจามนุเชสฺสุ ธมฺมา
มาโสจึ กิ โสเจสิ โปฏฺฐปาท

แปลว่า แนะนำโปฏฐปาทะ ธรรมทั้งหลายคือ ลาภ ความเสื่อมลาภ ยศ ความเสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข และทุกข์ เหล่านี้เป็นของไม่เที่ยงในหมู่มนุษย์ เจ้าอย่าได้เศร้าโศกเสียใจเลย

1.2 กรรม คือการกระทำ ทำดีเรียกกุศลกรรม ทำชั่วเรียกอกุศลกรรม
ทำไม่ดีไม่ชั่วเป็นกลาง เรียกอัพยาตกรรม เรื่องกรรม มีปรากฏในเรื่องจุลลนันทีย-
ชาดก (222) มีกล่าวไว้ดังนี้

กल्याณการี กल्याณิ ปาปการี จ ปาปิกิ
ยาทิสฺส วปะเต พิชฺชํ ตาทิสฺส ลภเต ผลํ

แปลว่า ผู้ทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว หว่าน
พืชเช่นใดไว้ ย่อมได้รับผลเช่นนั้น

2. คำสอนที่เป็นจริยธรรม หมายถึงธรรมะที่ควรนำไปประพฤติปฏิบัติ อัน
จะเป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่น ในชาดกมีกล่าวแนะนำและห้ามไม่ให้กระทำ ขอกกล่าว
จริยธรรมในชาดกพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

2.1 ความประมาท ในเรื่องภยันตฤตยชาดก (520) กล่าวถึงความประมาท
ไว้ดังนี้

อปปมาโท อมตํ ปทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ
อปปมตฺตนา น มียนฺติ เย ปมตฺตนา ยถา มตา

แปลว่า ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย
ผู้ไม่ประมาท ย่อมไม่ตาย คนประมาทแล้วเหมือนคนตายแล้ว

2.2 มิตร คำว่ามิตร หรือ เพื่อน มีทั้งคนดีและคนเลว มิตรที่ดีที่น่าคบ
มีกล่าวไว้ในเรื่องสัตตคัมภชาดก ในวิสตินิบาตชาดก กล่าวไว้ดังนี้

ตครณฺจ ปลาเสน โย นโร อุนฺนยฺหติ
ปตฺตปิ สฺรภี วายนฺติ เอวํ ธีรฺอุปเสวนา

แปลว่า นรชนใด ห่ออกุชณาด้วยใบไม้ แม้ใบไม้ก็ย่อมหอมพุ่งไปฉนใด
บุคคลผู้เข้าไปคบหาธีรชน ย่อมเหมือนใบไม้อันห่อคันธชาติมีกษณาเป็นต้น ฉะนั้น ใน
เรื่องเดียวกัน ได้กล่าวถึงการคบมิตรชั่วไว้ ดังนี้

ปุติมจฺฉํ กุสฺสเคน โยนโร อุนฺนยฺหติ
กุสฺสปี ปุติ วายนฺติ เอวํ พาลฺอุปเสวนา

แปลว่า นรชนใด ท้อปลาเนาด้วยใบหญ้าคา แม้ใบคา ก็ย่อมมีกลิ่นพุ่งไป
ฉนั้นใดการเข้าไปเสพคนพาล ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน

2.3 คน ในเรื่องสมุททชาดก ได้กล่าวถึงเรื่องตนไว้ดังนี้

อุตตทานเมว ปฐุมิ	ปฏิวเป นิเวสเย
อญญมณฺสาเสยย	น กิลิสฺเสยย ปณฺทิตโต

แปลว่า บุคคลพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมอันสมควรก่อนทีเดียว แล้วพึงสั่งสอน
บุคคลอื่นในภายหลัง และบัณฑิตชื่อว่าไม่ยังตนให้เศร้าหมองด้วยการอย่างนี้

2.4 ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) ในเรื่องคุณทิลชาดก (388) ได้กล่าว
ถึงปาณาติบาตไว้ ดังนี้

สพฺเพ ตสฺนติ ทนฺทสฺส	สพฺเพสํ ชีวิตํ ปิยํ
อุตตานํ อูปมํ กตฺวา	น หนฺนเยย น ฆาตเย

แปลว่า สัตว์ทั้งหมด ย่อมหวาดกลัวต่ออาชญา เพราะสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมี
ชีวิตเป็นที่รัก บุคคลควรทำตนให้เป็นเครื่องเปรียบเทียบ ไม่ควรเบียดเบียน ไม่ควรฆ่ากัน

2.5 วาจา คือคำพูดมีปรากฏในเรื่องโคนันทวิศาลชาดก (28) กล่าวถึง
วาจาไว้ดังนี้

มณฺญเมว ภาเสยย	นามนฺญญํ กุทาจนํ
มณฺญญํ ภาสมเนสฺส	ครุภาวํ อุตฺทุชฺสี

แปลว่า ควรพูดแต่คำพูดที่นุ่มนวลเท่านั้นไม่ว่ากาลไหน ๆ ไม่ควรพูดคำที่ไม่
นุ่มนวล เมื่อพราหมณ์พูดคำนุ่มนวล โคนันทวิศาล ย่อมลากภาระอันหนักไปได้

2.6 กาม เรื่องกามมีปรากฏในเรื่องจุลลธนฺคคหชาดก (374) ดังนี้

สุทฺทสฺสํ วชฺชมญฺเญสํ	อุตฺตโน ปน ทฺททสํ
ชินฺนา ปติญฺจ ชารญฺจ	มมปี ตวญฺเญว ฌายสิ

แปลว่า โทษของผู้อื่นเห็นได้ง่าย ส่วนโทษของตนเห็นได้ยาก ท่านเสื่อมทั้งผิว
และชู้เทียบกับเรา เจ้านั้นแหละชบเซา

2.7 ความโลภ ความโลภมีปรากฏในเรื่องสุวรรณหังสชาดก (136)
กล่าวถึงความโลภไว้ดังนี้

ยํ ลทฺธํ เตน ตฺถุพฺพํ อติโลภํ หิ ปาปโก
หํสฺราชํ คเหตฺวาน สุวณฺณา ปรีหายนฺติ
แปลว่า ได้สิ่งใด พึงพอใจสิ่งนั้น เพราะความละโมภจัด เป็นความชั่วมาก
นางพราหมณ์จับพระยาหงส์ ย่อมเสื่อมจากทอง

2. คุณค่าทางด้านสังคม

ในนิทานชาดกมีการกล่าวถึงสภาพของสังคมในยุคก่อนพุทธกาล ยุคพุทธกาล
และยุคอรธกถาที่มีการแต่งอรธกถาชาดก สภาพของสังคมในยุคดังกล่าวมีกล่าวไว้ ดังนี้

2.1 การแบ่งชั้นวรรณะ วรรณะมีปรากฏในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็น
ศาสนามีมาก่อนพุทธศาสนา ในพุทธศาสนาไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ ทุกคนมีวรรณะเท่า
เทียมกันหมดในการปฏิบัติธรรมะ แต่ในวรรณคดีบาลี พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย
อัครัญญสูตร ได้กล่าวถึงวรรณะ 4 ของศาสนาพราหมณ์ไว้ว่า วรรณะแรกคือวรรณะ
พราหมณ์ มีหน้าที่ศึกษาเล่าเรียน วรรณะที่สองคือวรรณะกษัตริย์ มีหน้าที่ปกครองบ้าน
เมือง วรรณะที่ 3 คือวรรณะแพศย์ มีหน้าที่เพาะปลูก วรรณะที่ 4 คือวรรณะศูทร มี
หน้าที่รับใช้วรรณะอื่น

การมีวรรณะ 4 ทำให้เกิดการดูถูกเหยียดหยามมนุษย์ด้วยกัน ทำให้เกิดความ
แตกสามัคคีของคนในชาติ ในที่สุดชาติจะพินาศล่มจมและแตกสลาย ในศาสนาพุทธไม่
มีการแบ่งวรรณะ ทุกคนมีวรรณะเล่าเทียมกันหมดในการปฏิบัติธรรม ดังมีคาถาว่า
ขตฺติยา พฺราหฺมณา เวสฺสสา สุทฺธา จณฺทาลปฏฺกฺสา
อิธ ธมฺมํ จริตฺวาน ภวนฺติ ติทฺติเว สฺมา

แปลว่า กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และจัณฑาล หรือ ปักกุสะ ทุกคน
เมื่อปฏิบัติธรรมในโลกนี้ จะเสมอกันในสวรรค์

ในนิทานชาดกมีกล่าวถึงเรื่องการแบ่งวรรณะไว้หลายแห่ง หลายเรื่องเหมือนกัน เช่น เรื่องราชสีห์ไม่ยอมรักหรือแต่งงานกับสุนัขจิ้งจอก โดยอ้างว่าสุนัขจิ้งจอกอยู่ในวรรณะต่ำเทียบจันทรกาล หรือลูกหงส์ที่เกิดจากกา ได้รับการดูถูกเหยียดหยามจากพี่น้องในตระกูลหงส์ เป็นต้น (ความรักต่างวรรณะมีในเรื่องสังคาลชาดก)

2.2 การเมือง—การปกครอง วรรณคดีชาดกเป็นหลักฐานเก่าแก่ที่สุดในพุทธศาสนาที่กล่าวถึงการปกครองอินเดีย เวทีการเมือง จากคันธาระด้านทิศตะวันตก ไปจรดแคว้นมคธทางตะวันออก จากเทือกเขาหิมาลัยทางด้านเหนือไปจรดนรพต (Narbada) ทางทิศใต้ อินเดียทางเหนือทั้งหมดเป็นเวทีทางการเมืองที่ปรากฏในวรรณคดีชาดก การเมืองในอินเดียตอนเหนือในยุคนั้นแบ่งเป็นรัฐเล็ก ๆ หลายรัฐ แต่ละรัฐก็มีพระเจ้าแผ่นดินปกครอง รัฐเหล่านั้นคือ คันธาระ ปัญจาละ สุรเสนะ เกกกะ สาเกต โกสัมพี กุรุ กาสี วัชชี กุสาวตี มคธ อังคะ วิเทหะ ทสัณณะกะ โคยานิยะ สัสสะกะ วังสะ อวันตี กาลิงคะ เป็นต้น

การแพร่ขยายของวัฒนธรรมพระเวทและอารยสนาทนธรรม (Arya Sanatana Dharma) ได้รวมอาณาจักรต่าง ๆ เข้าเป็นอาณาจักรเดียวกันภายใต้ สถาบันทางสังคมและศาสนาเดียวกัน แต่ความต้องการอำนาจยิ่งใหญ่วิเศษญ์กลาง ทำให้เกิดความอิจฉาริษยากันระหว่างกษัตริย์ทั้งหลาย และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการต่อสู้กัน และมีการยึดอำนาจปกครองอาณาจักรที่อ่อนแอกว่า กษัตริย์บางพระองค์สร้างอำนาจครอบงำอาณาจักรอื่น ๆ และสร้างอาณาจักรตนเองขึ้นมาเป็นพระราชาเหนือกว่าพระราชา องค์อื่น (เอกราช—ความเป็นพระราชาองค์เดียว) ผลต่อมาคือมีความแตกแยกกันขึ้นความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์ของอาณาจักรต่าง ๆ ได้เกิดขึ้นเป็นประจำ ทำให้ประชาชนเกิดความ เบื่อหน่าย บางครั้งประชาชนขับไล่กษัตริย์ออกไปเพราะไร้คุณธรรม

อาณาจักรกาสิ ในสมัยพระพุทธเจ้าตกเป็นเมืองขึ้นของรัฐโกศลในครั้งแรก ครั้งที่สองตกเป็นเมืองขึ้นของมคธรัฐ ปรากฏในชาดกว่า แคว้นกาสิเป็นแคว้นที่มีความรุ่งเรืองมากที่สุดแคว้นหนึ่ง มีอำนาจเหนืออาณาจักรอัสสะกะ อวันตี มคธ. และอังคะ กษัตริย์เมืองพาราณสีถูกจับไปยังเมืองตักกศิลา ในคันธารรัฐ ด้วยข้อหาขยายดินแดนไปเพื่อครอบครองอาณาจักรอื่น

อาณาจักรมัททะ มีศาลและเป็นนครหลวง เป็นเวทีต่อสู้กันระหว่างหัวหน้ากลุ่มต่าง ๆ ที่แข่งขันเพื่อชิงเจ้าหญิงประภาวดีผู้เลอโฉม ที่ได้กลับเข้ามาในพระราชวังของพระบิดาเพื่ออภิเษกสมรสกับเจ้าชายกฤษณะแห่งนครกุสวัตติ

กษัตริย์ผู้ครองแคว้นต่าง ๆ ต้องมีคุณธรรม หรือปกครองด้วยทศพิธราชธรรม ถ้ากษัตริย์ไม่ปกครองด้วยทศพิธราชธรรม ประชาชนสามารถขับไล่กษัตริย์ผู้นั้นออกจากความเป็นผู้นำได้ เช่น กษัตริย์แห่งแคว้นอัสสะกะ มีชัยชนะเหนือเมืองกาลิงคะ พระองค์ทรงปกครองประชาชนชาวเมืองกาลิงคะด้วยคุณธรรมชั้นเยี่ยม เช่น ให้มีการบังคับตนเอง มีการนั่งสมาธิ เพื่อให้จิตใจมั่นคง สร้างความสามัคคี ความแข็งแรง พลังความสามารถ และความเพียร¹

รัฐแต่ละรัฐแบ่งเป็นเขตเมือง (นิคม) หมู่บ้าน ชนบท พระมหากษัตริย์ทรงเป็นหัวหน้าปกครอง นอกจากพระมหากษัตริย์เป็นหัวหน้าแล้ว ในชนบทก็มีนายบ้าน (คามินี) ผู้ทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณ ให้คำแนะนำแก่ประชาชนและนำคำร้องของประชาชนไปถวายแด่พระมหากษัตริย์

พระราชามีกองกำลังในการป้องกันประเทศ ด้วยพลช้าง พลม้า พลรถ และพลทหารราบ ทหารเหล่านั้นได้รับการเงินเดือน เบี้ยเลี้ยงและค่าใช้จ่ายจากภาษีของรัฐ²

ในสมัยพระพุทธเจ้า แคว้นโกศล มคธ อุชเชณี และโกสัมพี มีการปกครองแบบราชาธิปไตย ส่วนแคว้นสักกะ มัลละ วัชชีและอื่นๆ ปกครองแบบสหรัฐ หรือสมาพันธรัฐ (republican government) ในรูปการบริหารของรัฐ ในพระวินัยปิฎกได้กล่าวถึงความสำคัญของรัฐบาลสาธารณรัฐ ในรูปแบบสมาพันธรัฐ

คณะสงฆ์ในพุทธศาสนามีการจัดการปกครองในรูปแบบสหรัฐ กล่าวคือมีการตั้งคณะบุคคลขึ้นมาเพื่อบริหารและปกครอง เช่น การทำสังฆกรรม (การกระทำของสงฆ์) มีการอุปสมบท การรับกฐิน การปวารณา ฯลฯ ต้องมีพระสงฆ์ 4 รูป และพระสงฆ์ 4 รูปนี้ต้องมีมติยอมรับทั้งหมด จึงจะสำเร็จได้ ถ้ามีรูปใดรูปหนึ่งกล่าวคัดค้าน สังฆกรรมชนิดนั้น ย่อมไม่สำเร็จ นอกจากใช้พระสงฆ์ 4 รูปตัดสินแล้ว สังฆกรรมบางอย่างมีการใช้เสียงส่วนมาก (เยกุกยัสสิกา) แบบราชาธิปไตยในปัจจุบัน แต่ยังมีธัมมาธิปไตยเป็น

¹Gokuldas De, *Op. cit.*, p. 128.

²Ibid p. 142.

หลักในการปกครองสงฆ์ ไม่ถือแบบประชาธิปไตยเป็นหลักเสมอไป การปกครองด้วยธรรมาธิปไตยจัดเป็นการปกครองที่ถูกต้องที่สุด เพราะอาศัยความถูกต้องเป็นหลักในการตัดสินใจอย่างเที่ยงธรรม

แรกเริ่มทีเดียวการมีกษัตริย์นั้น เกิดขึ้นจากการเลือกตั้งจากประชาชน ประชาชนเลือกผู้ที่เหมาะสมที่สุดที่จะปกครอง โดยยึดถือความมีพลัง (กองกำลัง) และความประพฤติ ต่อจากนั้นก็สวามนุษย์ให้กษัตริย์พร้อมกับกล่าวว่า “ท่านเป็นกษัตริย์และผู้มีอำนาจปกครองแคว้นของพวกเรา” ดังมีปรากฏในเรื่องตัจฉนชาดก ชาดกที่ 492³

อย่างไรก็ดี พระราชาผู้ปกครองแคว้นแคว้นให้ร่มเย็นเป็นสุข ต้องประพฤติทศพิธราชธรรม 10 ประการมีทาน ศีล เป็นต้น ไม่เช่นนั้นบ้านเมืองก็ไม่สงบสุข

กล่าวโดยสรุปการปกครองที่ปรากฏในนิทานชาดกและในสมัยของพระพุทธเจ้า มี 2 รูปแบบคือแบบราชาธิปไตยและแบบสาธารณรัฐ

2.3 การอาชีพ ในนิทานชาดกได้กล่าวถึงอาชีพของประชาชน มีการเกษตร การเลี้ยงสัตว์ การรีดโคนม ช่างฝีมือต่างๆ พ่อค้าและการล่าสัตว์⁴

2.4 การกีฬา ในนิทานชาดกได้กล่าวถึงการกีฬาสำหรับพระราชาคือ การล่าสัตว์ ดังปรากฏในโคธชาดก คือพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยาเนื้อ ยอมสละชีวิตแทนนางเนื้อที่มีท้องแก่ พระราชาทรงเสื่อมใส จึงพระราชทานอภัยแก่สัตว์เดียรฉานทั้งหมด⁵

ในจันทกนิรชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจันทกนิร ถูกพระเจ้าพาราณสียิงสลบปางตาย นางกนิรภรรยาบวสรวงเทวดา พระอินทร์ลงมาช่วย จึงรอดชีวิต และในชาดกอื่นๆ ที่กล่าวถึงพระราชาทรงล่าสัตว์

2.5 การพนัน ในนิทานชาดกมีกล่าวถึงการพนันคือ การเล่นสกา ซึ่งเป็นการพนันของพระราชา ดังปรากฏในเรื่องกาภาติชาดก (327) คือพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าพาราณสี พระยาครุฑแปลงเป็นมาณพมาเล่นสกากับพระเจ้าพาราณสี จนลักพาพระมเหสีไปไว้ที่วิมานฉิมพลี พระมเหสีเป็นชู้กับคนธรรพ์ พระยาครุฑจึงพาพระมเหสีมาส่งที่พระราชวัง

³Ibid, p. 150.

⁴เฉลิม มากนวล, เรื่องเดิม หน้า 120,

⁵เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน

นอกจากมีปรากฏในเรื่องกาชาดชาดกแล้ว การเล่นพนันยังมีในเรื่องโคนัน-
ทวิศาลชาดก (28) และเรื่องสุสันธิชาดก (360)

3. คุณค่าชาดกทางด้านวรรณคดีและบ่อเกิดวรรณคดี

ชาดกในพุทธศาสนาไม่ว่าชาดกในนิบาตและชาดกนอกนิบาตและชาดกนอก
นิบาต ล้วนจัดเป็นหนังสือวรรณคดีโดยแท้โดยจัดเป็นวรรณคดีบาลี (Pali Literature)
หรือวรรณคดีพุทธศาสนา (Literature of Buddhism) เพราะเป็นหนังสือที่แต่งได้ดี มีความ
งามทางด้านภาษาทุกอย่างและมีรสวรรณคดีอยู่ครบถ้วน เช่น อรรถกถาชาดก บัญญาส-
ชาดก หรือ ชาดกในพระไตรปิฎก ถ้าเป็นเรื่อง อรรถกถาชาดก มี 547 เรื่อง บัญญาส-
ชาดกมี 50 เรื่อง ล้วนเป็นวรรณคดีทั้งสิ้น

ชาดกนอกจากจะเป็นวรรณคดีบาลีแล้ว ยังเป็นบ่อเกิดวรรณคดีไทยด้วย
วรรณคดีไทยหลายเรื่องที่แปลหรือมีโครงเรื่องมาจากชาดก เช่น มหาชาติคำหลวง สมุท
โฆษคำฉันท์ เสือโคคำฉันท์ สรรพสิทธิ์คำฉันท์ กลบทศิริวิบูลย์กิติ พระสุธนคำฉันท์
 เป็นต้น

ชาดกนอกจากเป็นบ่อเกิดวรรณคดีไทยแล้ว ยังเป็นบ่อเกิดนิทานพื้นบ้านของ
ไทยอีกด้วย นิทานพื้นบ้านตามภาคต่างๆ ของไทยมีหลายเรื่องที่มีรูปแบบมาจากนิทานชาดก
ภาคเหนือ เช่น หงส์หิน เป็นต้น ภาคอีสาน เช่น สิ้นไซ การะเกด เป็นต้น ภาคใต้
เช่น สุบินกุมาร พระรถเมรี เป็นต้น

4. คุณค่าทางด้านบ่อเกิดหนังสือนิทานสุภาษิตและนิทานคติธรรม

4.1 หนังสือนิทานสุภาษิตของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการได้แปล
และเรียบเรียงมาจากนิทานชาดก⁶ เช่น เรื่อง โคนันทวิศาล (นันทวิศาลชาดก (28) เรื่อง
กระต่ายตื่นตูม มาจากเรื่อง กัจฉปชาดก (215) เรื่องแมวกับแร้ง มาจากเรื่องคิชมชาดก
(164) เรื่องกิ้งก่าได้ทอง มาจากเรื่อง โคธชาดก (141) เรื่องข้างเกเร มาจากเรื่องลฎุกิก-
ชาดก (357) เรื่องเสกมะม่วง มาจากเรื่องอัปภันตรชาดก (281) เรื่องหงส์ทอง มาจาก

⁶เรื่องเดียวกัน หน้า 121

เรื่องสุวรรณหังสชาติก (136) เรื่องนกกะจาบ มาจากเรื่องสัสมโหมชาติก (33) เรื่องพระยาเนื้อ 2 ตัว มาจากเรื่อง สุวรรณมิกชาติก (359) เรื่องนกแขกเต้าเลี้ยงพ่อแม่ มาจากเรื่อง สัจจกิริชาติก (73) เป็นต้น

4.2 หนังสือนิทานคติธรรม ชั้นประถมปีที่ 3-4 ของ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ มีข้อเกิดมาจากนิทานชาติก เช่น เรื่องพระยาช้างฉัททันต์ มาจากเรื่องฉัททันต์ชาติก (514) เรื่องลิงกับจระเข้ มาจากเรื่อง สุธสมารชาติก (208) เรื่องลูกเนื้อทราย 2 ตัว เรื่องนกคุ้ม เป็นต้น

5. คุณค่าทางด้านความเชื่อ

5.1 ความเชื่อเรื่องกลับชาติมาเกิด นิทานชาติกทุกเรื่องต้องกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดในตอนสุดท้ายของเรื่อง แต่มีบางเรื่องที่มีการกลับชาติมาเกิดในตัวเรื่อง เช่น เรื่อง สุวรรณหังสชาติก กล่าวถึงบิดาตายไปแล้วเป็นห่วงลูกและเมีย จึงกลับชาติมาเกิดเป็นหงส์ทอง ช่วยลูกและเมียมีฐานะดีขึ้น แต่ภายหลังภรรยาเกิดความโลภมาก จึงจับหงส์ถอนขน ขนที่ออกมาจึงเป็นขนธรรมดา ขนที่ขึ้นมาใหม่ ก็ไม่เป็นขนทอง เป็นต้น

5.2 ความเชื่อเรื่องเวทมนต์คาถา มีปรากฏในนิทานชาติก ดังนี้

5.2.1 เรื่องขุรุตชาติก (386) พระเจ้าเสนกรูมณฑ์สัพพทุชานมนต์ คือมนตร์รู้เสียงสัตว์ต่าง ๆ แต่มนต์นี้จะบอกใครให้ตายไม่ได้ ถ้าบอกตนเองจะต้องตายในกองไฟ ภายหลังพระมเหสีของพระองค์ต้องการมนต์นี้ พระองค์จึงยอมสละชีพเข้ากองไฟ แต่พระอินทร์มาช่วยไว้ จึงรอดสิ้นพระชนม์

5.2.2 เรื่องสัพพทุชาติก (241) หมาจิ้งจอกรูมณฑ์ชื่อ ปฐวีวิชัยมนต์ คือมนต์เป็นเครื่องกลับใจให้หลง บังคับสัตว์ทั้งหลายให้อยู่ในอำนาจเพื่อจะได้เป็นพระราชาแห่งสัตว์ทั้งหลาย แม้แต่ราชสีห์ก็ตกอยู่ภายใต้มนต์นี้ แต่ภายหลังสุนัขจิ้งจอกคิดจะปล้นเมือง จึงถูกพระโพธิสัตว์ช้อนมนต์ฆ่าตาย

5.2.3 เรื่องจัมเปยชาติก (506) กล่าวถึงมานพมิมนต์อาลัมพายมนต์ คือมนต์จับนาค จับนาคไปแสดงเมืองต่าง ๆ

5.2.4 เรื่องกาทิชาติก (327) และเรื่อง สุตันธิชาติก (360) พระยาครุฑแปลงเป็นมานพหนุ่มเล่นสากกับพระเจ้าพรหมทัต เพราะร้ายมนต์นั่นเอง

5.3 ความเชื่อเรื่องการแพ้ท้อง ความเชื่อในเรื่องนี้ มีปรากฏในนิทานชาดกหลายเรื่อง เช่น เรื่องวานรินทรชาดก (57) เรื่องสูงสูมารชาดก (202) อัภันทรชาดก (281) เรื่องสุปัตตชาดก (292) เรื่องวานรชาดก (342) เรื่องสุวรรณภักก์ภูกชาดก (384) เรื่องทัพพปุตชาดก (400) เรื่องโรหนมิกชาดก (501) เรื่องมหาโมรชาดก (491) และเรื่องฉันทันตชาดก (514)

ความเชื่อเรื่องการแพ้ท้อง คืออยากรับประทานสิ่งแปลก ๆ ซึ่งเป็นของหายาก เช่น จระเข้อยากกินหัวใจลิง หม่าจิ้งจอกอยากกินปลาตะเพียนสด พระมเหสีของพระมหากษัตริย์แพ้พระครรภ์ อยากได้งาช้างของพระยาฉัททันต์ หรืออยากฟังธรรมจากพระยานกยูง หรือ อยากกินมะม่วงที่เชิงผาหิมพานเป็นต้น⁷

6. คุณค่าชาดกทางด้านสุภาษิต

ในนิทานชาดกมีสุภาษิตที่ไพเราะ มีความหมายลึกซึ้ง กินใจ และแพร่หลาย เป็นที่มาหรือบ่อเกิดสุภาษิตในยุคต่อมา โคลงโลกนิติ ของ สมเด็จพระยาเดชาดิศร และสุภาษิตโคลงโลกนิติสำนวนเก่า มีที่มาหรือมีบ่อเกิดมาจากคาถาในชาดกเป็นส่วนใหญ่

ต่อไปนี้จะนำเสนอสุภาษิตที่เป็นคาถาบาลีในชาดกและโคลงโลกนิติมาศึกษาพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

6.1 สุภาษิตเกี่ยวกับเรื่องกรรมที่ว่า “ผู้ทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว” มีในเรื่องจุลลนันทิยชาดก เป็นคาถาบาลีว่า

กल्याณการี กल्याณํ ปาปการี จ ปापํ
 ยาทิสํ วปเต พิชิตาทิสํ ลภเต ผลํ

แปลว่า ผู้ทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ส่วนผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว หว่านพืชเช่นใดไว้ ย่อมได้ผลเช่นนั้น

โคลงโลกนิติ มีว่า	
พื้กแพ่งแดงเต้าถั่ว	งายล
หว่านสิ่งใดให้ผล	สิ่งนั้น
ทำทานหว่านกุศล	ผลเพิ่ม พุณนา
ทำบาปบาปชั้นชั้น	ไล่เลี้ยวตามตน ⁸

⁷ เรื่องเดียวกัน หน้า 121.

⁸ สมเด็จพระยาเดชาดิศร, ประชุมโคลงโลกนิติ (กรุงเทพฯ : โปษสามัคคี, 2514), หน้า 9 1.

6.2 สุภาษิตเกี่ยวกับความชนะเรื่องต่าง ๆ มีในเรื่อง ราโชวาทชาดก เป็นคาถาภาษาบาลีว่า

อกุโกเรน ชินะ โกรธ อสาธุ สาธุชา ชินะ

ชินะ กทริยิ ทาเนน สจฺเจนาลิกวาหิณี

แปลว่า ฟังขำนะผู้โกรธด้วยความไม่โกรธตอบ ชนะผู้ที่ไม่ตีด้วยความดีชนะผู้ตระหนี่ด้วยทาน ชนะผู้มักพูดพล่อย ๆ ด้วยความจริง⁹

โคลงโลกนิติ มีว่า

ผจญคนมักโกรธด้วย

ไมตรี

ผจญหมู่ทรชนดี

ต่อต้ง

ผจญคนจิตโลภมี

ทรัพย์เผื่อ แผ่นนา

ผจญอัสติย์ให้ยัง

หยุดด้วยสัตยา¹⁰

6.3 สุภาษิตเกี่ยวกับคนรักคนชัง มีปรากฏในเรื่องชวนหงส์ชาดก(476) เป็นคาถาภาษาบาลีว่า

สัวสนฺดา สวสนฺติ เย ทิสฺสา เต รตสฺส

อารา ลูตฺตา สัวสนฺติ มนฺสา รฏฺฐู วุฑฺฒน

แปลว่า ข้าแต่พระจอมพลรต คนที่เกลียดกันอยู่ร่วมกันก็คงอยู่แยกกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมมิ่งขวัญแคว้น คนที่รักกัน ถึงอยู่ไกลกัน ก็คงอยู่ร่วมกันด้วยหัวใจ

โคลงโลกนิติ มีว่า

รักกันอยู่ชอบฟ้า

เขาเขียว

เสมออยู่ร่วมหอแห่งเดียว

ร่วมห้อง

ชังกันบ่แลเหลียว

ตาต่อ กันนา

เหมือนชอบฟ้ามาบ้อง

ป่าไม้มาบัง

64. สุภาษิตเกี่ยวกับความโลก เช่น โลกมาก มักลาภหาย มีในเรื่อง สุวรรณหงส์ชาดก เป็นคาถาบาลีว่า

⁹ เฉลิม มากนวล, เรื่องเดิม หน้า 124.

¹⁰ สมเด็จพระมหาเถรญาณมุนี, เรื่องเดิม หน้า 73.

ยี่ ลหฺรฺ เตน ตุฏฐุพฺพํ อติโลโก ทิ ปาปโก

หฺสรราชํ คเหตุวาน สุวณฺณา ปรีหายติ

แปลว่า ได้สิ่งใด ฟังพอใจสิ่งนั้น เพราะความโลภจัด ชั่วนัก พราหมณ์จับพระยาหงส์
เสียแล้ว จึงชวตให้ทอง

โคลงโลกนิติ มีว่า

ได้สินทรัพย์เพื่อค้ำ	ชนหงส์
เลี้ยงชีพช้ำยืนยง	อยู่แล้ว
ภายหลังโลภไปตรอง	ใจต่อ
ถอนทั่วตัวหงส์แคล้ว	ฉลาดสิ้นเสื่อมทอง

6.5 สุภาษิตเกี่ยวกับการเลียนแบบในสิ่งที่ผิดวิสัย มีในเรื่องวิกรชาดก
เป็นคาถาบาลีว่า

อุทกถลจรสุสุ ปกุชิโน นิจฺจํ อามกมจฺจโกชิโน

ตสุสานุกรํ สวิฏฐุโก เสวาเลหิ ปลิคุณฐฺโต มโต

แปลว่า นักสวิฏฐุกะ กระทำตามอย่างบักชี ผู้เที่ยวไปได้ทั้งทางน้ำและบกกินปลาดิบเป็น
นิจ เลยถูกสาหร่ายพันตายเสียแล้ว¹¹

โคลงโลกนิติ มีว่า

กาน้ำดำตั้งคั้น	เอาปลา
กาบกคิดใคร่หา	เสพบ้าง
ลงดำสำมัจฉา	ชลชาติ
สวะปะคอค้าง	ครึ่งน้ำ จำตาย ¹²

7. คุณค่าทางด้านการสอน

ในนิทานชาดก พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่บุคคลต่างเพศ ต่างวัย ต่าง
วรรณะ ต่างฐานะ ด้วยธรรมะที่พระองค์ทรงเลือกสอนให้เหมาะสมกับอุปนิสัยของบุคคล
นั้น ๆ วิธีสอนพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในนิทานชาดก มีดังนี้

¹¹ กรมการศาสนา, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม 27, หน้า 78.

¹² สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพรหมเทพราชคิร, เล่มเดิม หน้า 172.

7.1 รู้จักบุคคล หมายถึงบุคคลที่จะรับฟังคำสอน พระพุทธเจ้าทรงทราบว่าบุคคลที่จะรับฟังธรรมจากพระองค์มีอุปนิสัยอย่างไร มีประวัติเป็นมาอย่างไรทั้งในอดีตและปัจจุบัน ก่อนที่พระองค์ทรงจะแสดงธรรมแก่ใคร่นั้น พระองค์ทรงทราบบุคคลนั้นด้วยทิพยจักขุ พระองค์ทรงทราบบุคคลที่จะรับฟังธรรมเป็นอย่างไร ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงทราบแต่พระองค์ยังทรงซักถามให้บุคคลนั้นยอมรับเสียก่อนว่าเป็นเช่นนั้นจริงไหม

นอกจากพระองค์จะทรงทราบบุคคลนั้นดีแล้ว พระองค์ยังทรงคำนึงถึงความพร้อมของบุคคลนั้นด้วย การเร่งเร้าให้บุคคลเกิดความสนใจอยากฟัง เป็นสิ่งจำเป็นมากเมื่อบุคคลพร้อมที่จะฟัง จึงอาราธนาให้พระพุทธองค์แสดงธรรม พระองค์จึงทรงแสดงธรรมผู้ฟังธรรมก็สามารถเข้าใจธรรมะที่พระองค์ทรงแสดงและสามารถบรรลุผลตามอุปนิสัยและบารมีของบุคคลนั้น

การรู้จักบุคคล จึงเป็นวิธีสอนที่ตัวอย่างหนึ่ง

7.2 รู้จักธรรมะ หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่าธรรมะมีมากมายหลายระดับ ระดับไหนเหมาะสมกับผู้ฟัง เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรงรู้จักบุคคลดีและทรงเลือกหาธรรมะที่เหมาะสมกับอภยาศัยของบุคคล เช่น บุคคลผู้มีโทสจริต ย่อมไม่ชอบความเมตตา บุคคลผู้มีราคจริต ย่อมไม่ชอบอบสูกคือความไม่งาม เป็นต้น เช่นเรื่อง ตัญญาชาดก (25) ที่ว่า พระสารีบุตรยังไม่บรรลุอาสยานุสยญาณ คือการรู้อภยาศัย สอนอสุภกรรมฐานแก่ภิกษุผู้บวชใหม่ซึ่งเป็นช่างทองมาก่อน ภิกษุใหม่นั้นไม่เข้าใจ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงทรงสอนตามอภยาศัยของบุคคลนั้น คือนิรมิตสระบัวกำลังมีดอก ภิกษุนั้นฟังตลอดเวลา สักครู่พระองค์ทรงนิรมิตดอกบัวให้เหี่ยวร่วงโรย และไม่มีอะไรเหลือ ภิกษุนั้นก็เข้าใจในการเปรียบเทียบนั้นว่า ดอกบัวแท้ ๆ ยังเหี่ยวแห้งไป ทำไมร่างกายของคนเราจะร่วมโรยไม่ได้ สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง แล้วเริ่มทำวิปัสสนาก็บรรลุพระอรหันต์

7.3 รู้วิธีเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย

คำสอนของพระพุทธเจ้าในนิทานชาดก มีลักษณะเป็นนิทานเปรียบเทียบเป็นส่วนใหญ่ พระองค์ทรงรู้วิธีเปรียบเทียบได้ดี คำสอนที่มีการเปรียบเทียบ สามารถทำให้ผู้ฟังเข้าใจง่ายกว่าคำสอนที่ไม่มีการเปรียบเทียบ วิธีการเปรียบเทียบก็ดี เวลาและสถานที่ในการเปรียบเทียบ มีความสำคัญด้วย เช่น ในเรื่องโกกาลิกชาดก (331) พระโพธิสัตว์

เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ผู้ถวายอภรณ์ธรรมพระเจ้าพรหมทัต พระเจ้าพรหมทัตมักจะตรัสในเวลาไม่สมควร จึงสอนโดยยกเอาเหตุที่ลูกนกคู้เหว่าในรังกาเปล่งเสียงในเวลายังไม่สมควรจนถูกกาจิกตาย เป็นต้น¹³

7.4 รู้จักวิธิตาม—ตอบ

ในนิทานชาดก พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธิตาม—ตอบ ตั้งแต่ปรารภเรื่องแล้ว คือ พระองค์ทรงถามให้เจ้าของเรื่องยอมรับเสียก่อนจึงทรงแสดงธรรม เช่น เรื่องกุลาวกชาดก (31) มีความว่า มีพระภิกษุ 2 รูปทะเลาะกันเรื่องผ้ากรองน้ำ รูปหนึ่งมีผ้ากรองน้ำ อีกรูปหนึ่งไม่มี จึงบริโภคน้ำที่มีตัวสัตว์ พระพุทธองค์ตรัสถามว่าจริงหรือไม่ พระภิกษุก็รับว่าจริง พระพุทธองค์จึงทรงแสดงคุณของการไม่ฆ่าสัตว์การแสดงธรรมของพระองค์ ก็บรรลุเป้าหมาย

วิธีการสอนที่ยกมานั้น เป็นวิธีการสอนโดยหลักใหญ่ ๆ ที่สามารถอ่านพบในนิทานชาดก ส่วนวิธีการสอนแบบอื่น ๆ ก็มีอยู่ด้วยซึ่งผู้ศึกษานิทานชาดกต้องอ่านด้วยความพินิจพิจารณา เพราะนิทานชาดกให้ความรู้วิธีการสอนที่ดีแก่ผู้อ่านมากที่สุดทีเดียว

8. คุณค่าทางด้านประวัติของพระพุทธเจ้าและพระสาวก

ประวัติของพระพุทธเจ้าและพระสาวกของพระองค์ มีกล่าวแทรกไว้ในนิทานชาดก ทำให้เข้าใจประวัติของพระพุทธเจ้าและพระสาวกเพิ่มขึ้นอีกนอกจากประวัติของพระพุทธเจ้าและพระสาวกโดยตรง

แต่ละเรื่องของนิทานชาดกมีกล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าและพระสาวกทุกเรื่อง เช่น เรื่อง กุณาลชาดก กล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้าและพระสาวกในตอนต้นของเรื่องนั้นว่า ชาวศากยวงศ์และโกถิยวงศ์ ได้ยกกองทัพมารบกันเพื่อแบ่งน้ำในแม่น้ำโลหิตี พระพุทธเจ้าในสมัยนั้นประทับอยู่ที่เมืองสววัตถิทรงทราบ จึงเสด็จไปห้ามทัพพระประยูรญาติของพระองค์ พระองค์ได้เทศน์โปรดพระประยูรญาติเหล่านั้นจนพระประยูรญาติทั้งสองฝ่ายเลิกรบกัน และพระราชทานพระราชกุมารฝ่ายละ 250 องค์ รวม 500 องค์ให้ออกบวชติดตามพระพุทธเจ้าพระราชกุมาร 500 รูปนั้น ออกบวชเพราะมีความเคารพในพระพุทธเจ้า ไม่ได้ออกบวชเพราะความเลื่อมใสในพุทธศาสนา เมื่อบวชแล้ว จึงกระสัน

¹³ เฉลิม ภาคนวด เรื่องเดิม หน้า 126

อยากลาสิกขาบวชออกไป มีความเบื่อหน่ายในพระศาสนา พระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงทรง
นำพระภิกษุราชกุมารเหล่านั้นไปยังประเทศทมิฬวันต์ เพื่อประกาศโทษของมาตุคามตามถ้อย
คำของนก นกคู้เหว่าชู้กุกุณาละ พระพุทธเจ้าทรงนำเรื่องราวของนกกุณาละมาเทศน์ ให้
พระภิกษุราชกุมารเหล่านั้นฟัง ในที่สุดภิกษุราชกุมารเหล่านั้น ก็บรรลุประอรหันต์¹⁴

ประวัติของพระเทวทัต มักจะมีกล่าวไว้เสมอในตอนสรุปเรื่องการกลับชาติมา
เกิดของตัวละคร เช่น เรื่องมมเทวชาดก พระองค์ทรงประชุมชาดกว่าช่างกลบกลในครั้งนั้น
เป็นพระอานนท์ในบัดนี้ บุตรในครั้งนั้น ได้เป็นพระราหุลในบัดนี้ ส่วนพระเจ้ามมเทวะ
ได้เป็นตถาคตแล ในเรื่องเจติยราชชาดก ตอนประชุมชาดกกล่าวว่า พระเจ้าเจติยราชใน
ครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเทวทัต ส่วนกบิลพราหมณ์ได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล¹⁵

แม้พระสาวกองค์สำคัญอื่น ๆ มีกล่าวไว้ด้วย นิทานชาดก จึงมีคุณค่าทางด้าน
ประวัติของพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายด้วย

๑. คุณค่าชาดกทางด้านภาษา

ภาษาในนิทานชาดก มีวิวัฒนาการไปตามลำดับก่อนหลังตามประวัติวรรณคดี
บาลี ภาษบาลีที่ใช้ในพระไตรปิฎก แต่งด้วยคาถาและร้อยแก้ว ส่วนที่เป็นคาถานั้น เข้า
ใจว่า เป็นพระพุทธรพจน์ ส่วนที่เป็นร้อยแก้วนั้น สันนิษฐานว่าเป็นส่วนที่พระธรรม
สังคหอาจารย์ (อาจารย์ผู้ทำสังคายนา) ใส่เข้าไป

ขอนำคำแปลคาถาบาลีเป็นไทยมากล่าวเป็นตัวอย่าง ในเรื่องนพินิกาชาดก ว่า
ด้วยราชธิดาทำลายตบะของดาบส ดังนี้

(๑). ชนบทเวราร้อนอยู่ แม้รัฐก็จะพินาศ ดูก่อนลูกนพินิกา มานี้เถิดเจ้าจงไป
นำพราหมณ์ผู้นั้นมาให้เรา

(๒). ข้าแต่พระราชบิดา หม่อมฉันทนความลำบากไม่ได้ ทั้งไม่รู้จักหนทาง
จะไปยังป่าที่ช่างอยู่อาศัยได้อย่างไรเล่า เพคะ

¹⁴ มหาบัณฑิตวิทยาลัย พระสูตร และอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑
(กรุงเทพฯ : มหาบัณฑิตวิทยาลัย ๒๕๒๗) หน้า ๖๑๖

¹⁵ เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน

(3). ตูก่อนลูกนพินิกา เจ้าจงไปอยู่ในชนบทที่เจริญด้วยช้าง ด้วยรถ ด้วยยาน ที่ต่อด้วยไม้ เจ้าจงไปด้วยอาการอย่างนี้เถิดลูก เจ้าจงไปกองช้าง กองม้า กองรถ กองพล ราบ ไปแล้ว จักนำพราหมณ์ผู้นั้นมา สู่อำนาจด้วยผิวพรรณและรูปสมบัติของเจ้า

ฯลฯ

ส่วนภาษาในอรรถกถาชาดกนั้น พระอรรถกถาได้เพิ่มโครงสร้างเรื่องเข้าไป มีการปรารภเรื่อง กล่าวถึงเรื่องในปัจจุบัน กล่าวถึงเรื่องในอดีต มีคาถาพร้อมทั้งอธิบายคำ ในคาถา และมีการประชุมชาดก ขอนำเรื่องนพินิกาชาดก มากล่าวเป็นตัวอย่างถึงองค์ ประกอบของการแต่งอรรถกถาชาดกดังนี้

1. เรื่องปัจจุบัน พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหารทรงปรารภ ถึงการประเล้าประโลมของปฺราณทุติยิกา จึงตรัสพระดำรัสที่ว่า อุทฺทยุทธชนบทโท ดังนี้ เป็นต้น

ก็พระศาสดาเมื่อจะตรัสตามพระภิกษุเหล่านั้นว่าเธอถูกใครทำให้เบื่อหน่าย เมื่อ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าถูกภริยาเก่าเป็นผู้ทำให้เบื่อหน่าย ดังนี้จึงตรัสว่าตูก่อนภิกษุทั้งหลาย หญิงคนนั้นแลเป็นผู้ทำความพินาศให้แก่ตัวเธอ (ในบัดนี้เท่านั้นหามิได้) แม้ในกาล ก่อน เธออาศัยหญิงคนนั้นแล้ว เสื่อมจากฌานเป็นผู้ถือความพินาศอย่างใหญ่หลวง ดังนี้ จึงทรงนำอดีตนิทานมากล่าว

2. เรื่องอดีตนิทาน ในอดีตกาล พระเจ้าพรหมทัต เสดยราชสมบัติใน กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ฯลฯ

3. คาถา คาถาที่ 1 กล่าวว่ ชนบทเร่าร้อนอยู่ แม้รัฐก็จะพินาศตูก่อน ลูกนพินิกา มานี้เถิด เจ้าจงนำพราหมณ์ผู้นั้นมาให้เรา

4. คำอธิบายคาถา บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตํ เม ความว่า เจ้าจงนำ พราหมณ์ผู้ทำความพินาศให้แก่เราคนนั้นมาไว้ในอำนาจของตนคือ จงทำลายศีลของดาบส นั้นด้วยวิธีให้ยินดีในกิเลสเถิด

5. ประชุมชาดก พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วทรงประกาศ สัจจะทั้งหลายแล้ว ทรงประชุมชาดกในเวลาจบสัจจะ อุกกัณฐิตภิกษุดำรงอยู่ในไสดา บัตติผล พระราชาชิตานพินิกาในกาลนั้น ได้เป็นปฺราณทุติยิกา อีสสิงคดาบส ได้เป็น อุกกัณฐิตภิกษุ ส่วนพระโพธิสัตว์ผู้เป็นบิดาก็คือเรานั่นเอง

ส่วนภาษาบาลีที่แต่งในนิบาตนอกชาดกคือปัญญาสชาดก มีการแต่งเป็นร้อยแก้วและคาถา โดยการนำนิทานพื้นบ้านภาคเหนือมาแต่งด้วยภาษาบาลี คาถานั้นผู้แต่งได้แต่งขึ้นเองบ้าง บางคาถาอาจนำคาถาพุทธพจน์มาใช้บ้าง การใช้ภาษาบาลีไม่ดีเท่ากับในนิบาตชาดก ลักษณะการแต่งชาดกนอกนิบาต เป็นการแต่งเลียนแบบบรรณกถาชาดก กษัตริย์พม่าจึงสั่งให้เผาเสียถือว่าเป็นการปลอมพุทธพจน์

การนำเรื่องชาดกมาแปลเป็นภาษาไทยนั้น ไทยเรานำมาแต่งเป็นร้อยกรองชนิดฉันท กาพย์ ร่าย กลบท กลอน ฯลฯ เช่น มหาชาติคำหลวงแต่งเป็นฉันท กาพย์มหาชาติ มหาชาติกลอนเทศน์ กลบทศิริวิบูลย์กิติ กลอนเรื่องสังข์ทอง เป็นต้น ส่วนที่แปลและเรียบเรียงเป็นร้อยแก้ว ก็มีมากเรื่องด้วย

10. คุณค่าชาดกทางอื่น ๆ

นิทานชาดกนอกจากให้คุณค่าดังกล่าวมาแล้วนั้น ยังให้คุณค่าทางด้านอื่น ๆ อีกมากมาย เช่น ทางด้านศาสนา ปรัชญา ประเพณีวัฒนธรรม การศึกษา การเศรษฐกิจ การคมนาคม ฯลฯ แล้วแต่ผู้ศึกษาจะศึกษามุ่งหมายเน้นหนักในด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ

สรุปประจำบทที่ 7

1. คุณค่าทางด้านคำสอน มี 2 ลักษณะคือ
 - 1.1 คำสอนที่เป็นสัจธรรม เช่น เรื่องอริยสัจ 4 เป็นต้น
 - 1.2 คำสอนที่เป็นจริยธรรม เช่น ความสามัคคี การคบมิตร เป็นต้น
2. คุณค่าทางด้านสังคม มีดังนี้
 - 2.1 การแบ่งชั้นวรรณะ
 - 2.2 การเมือง การปกครอง
 - 2.3 การอาชีพ
 - 2.4 การพนัน
 - 2.5 การกีฬา

3. คุณค่าทางด้านวรรณคดีและบ่อเกิดวรรณคดี

วรรณคดีชาติบททั้งในนิบาตและนอกนิบาต จัดเป็นวรรณคดีบาดี วรรณคดีชาติเหล่านี้ยังเป็นบ่อเกิดวรรณคดีไทย เช่น มหาชาติคำหลวง กากีคำกลอน เป็นต้น และยังเป็นบ่อเกิดของนิทานพื้นบ้านภาคต่างๆ อีกด้วย เช่น เรื่องหงส์หิน ในภาคเหนือ เรื่องสินไซ ในภาคอีสาน และเรื่องสุบิน ในภาคใต้

4. คุณค่าทางด้านบ่อเกิดหนังสือสุภาษิตและนิทานคติธรรม ของ กระทรวงศึกษาธิการ นิทานสุภาษิต เช่น เรื่อง โคนันทวิศาล เป็นต้น นิทานคติธรรม เช่น เรื่องพระยาช้างฉัททันต์ เป็นต้น

5. คุณค่าทางด้านความเชื่อ เช่น เชื่อในการกลับชาติไปเกิด เชื่อในเวทมนต์คาถา เป็นต้น

6. คุณค่าทางด้านสุภาษิต เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น และเป็นบ่อเกิดโคลงโลกนิติด้วย

7. คุณค่าทางด้านการสอน คือก่อนสอนต้องให้รู้จักบุคคลที่จะสอน รู้จักธรรมะ รู้จักการเปรียบเทียบ รู้จักถาม—ตอบ

8. คุณค่าทางด้านประวัติของพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย นิทานชาติแต่ละเรื่อง ทำให้ทราบว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ไหนมีเหตุการณ์อะไรเกี่ยวข้องกับพระองค์และพระสาวกรูปใดบ้างที่ปรากฏอยู่ในเรื่องนั้น

9. คุณค่าทางด้านภาษา ทำให้ทราบว่า ชาติในพระสูตรต้นตปิฎกขุททกนิกาย มีลักษณะแต่งเป็นคาถา ซึ่งเชื่อว่าเป็นพุทธพจน์ ส่วนอรรถกถาชาติภาษามีลักษณะแต่งเป็นร้อยแก้วห่อหุ้มคาถาไว้ ที่สำคัญคือมีโครงเรื่อง 5 ส่วน ส่วนในฐิติกาชาดกนั้น ภาษาที่ใช้มีลักษณะเป็นร้อยแก้ว แก้อธิบายคำ ความหมาย ในพระไตรปิฎกและในอรรถกถา ส่วนในคัมภีร์ปัญญาสชาติกนั้น ภาษามีลักษณะแต่งเป็นร้อยแก้ว และมีคาถาซึ่งแต่งขึ้นเองบ้าง นำมาจากพระไตรปิฎกบ้าง มีการใช้ภาษาด้อยกว่าภาษาในนิบาตชาติก

10. คุณค่าชาติกทางด้านอื่น ๆ นั้น เช่น คุณค่าทางด้านปรัชญา ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม การศึกษา การเศรษฐกิจ การคมนาคม เป็นต้น

คำถามทดสอบความเข้าใจประจำบทที่ 7

1. คุณค่าของชาดกมีอะไรบ้าง จงเขียนมาเป็นข้อๆ
2. ชาดกให้คุณค่าทางด้านคำสอนอย่างไรบ้าง ให้ยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย
3. คำกล่าวที่ว่า “ชาดกให้คุณค่าทางด้านวรรณคดีและเป็นบ่อเกิดวรรณคดี” นั้นหมายความว่าอย่างไร ให้กล่าวตามหลักวิชาที่เรียนมา
4. นักศึกษามีความเข้าใจคุณค่าของชาดกทางด้านเป็นบ่อเกิดหนังสือนิทานสุภาษิต และนิทานคติธรรมอย่างไรบ้าง ให้เขียนตามหลักวิชาที่เรียนมา
5. นิทานชาดกให้คุณค่าทางด้านความเชื่อ หมายความว่าอย่างไร ความเชื่อในลักษณะใดบ้างให้ยกตัวอย่างประกอบเรื่องความเชื่อนั้นๆ
6. โคลงโลกนิติ ได้รับอิทธิพลมาจากคาถาในชาดกนั้น มีความจริงมากน้อยเพียงไร เพราะเหตุไร สุภาษิตที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” นั้นโคลงโลกนิตินี้กล่าวไว้อย่างไร จงเขียนมาดู
7. การรู้จักบุคคล รู้จักธรรมะ รู้จักการเปรียบเทียบ รู้จักถาม—ตอบ จัดเป็นคุณค่าของชาดกในด้านใด ให้อธิบายพอเข้าใจ
8. ประวัติของพระพุทธเจ้าและพระสาวกมีอยู่ในชาดกนั้น ต่างจากหนังสือพุทธประวัติสาวกประวัติ หรือไม่เพียงไร ให้กล่าวพอเข้าใจ
9. ภาษาที่มีอยู่ในชาดกนั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร ทำไมถึงมีคุณค่าชาดกทางด้านภาษาด้วย ภาษาในนิบาตชาดกกับชาดกนอกนิบาต เหมือนกัน หรือ แตกต่างกันอย่างไร ให้เขียนตามหลักวิชาที่เรียนมา